

Το ταφικό τοπίο της Κω: από τη Νεολιθική έως τη Ρωμαϊκή περίοδο

Νικόλας Δημάκης

Abstract _ Nikolas Dimakis | The Burial Landscape of Kos:
From the Neolithic to the Roman Period

This study provides an overview of the burial landscape of Kos from the Neolithic to the Roman period, highlighting key transformations in funerary practices and their cultural influences. The island's strategic location facilitated interactions with neighboring regions, which shaped its evolving mortuary customs. In the Early Bronze Age, burial traditions included pit graves and pithos burials, transitioning to Mycenaean chamber tombs in the Late Bronze Age. During the Geometric period, both inhumation and cremation were practiced, with evidence suggesting cremation was linked to higher social status. By the Classical period, inhumation became dominant, and cemetery organization reflected urban planning principles. The Hellenistic period saw further expansion of cemeteries, with cist graves and rich funerary offerings, including figurines symbolizing rebirth, pointing to evolving beliefs in the afterlife. In the Roman era, burial architecture became more elaborate, with chamber tombs and loculi, reflecting increased social stratification. Despite external influences, local burial traditions persisted, demonstrating a blend of continuity and adaptation. The study underscores the importance of systematic archaeological publication and interdisciplinary research to fully understand the complex mortuary landscape of Kos within the broader ancient Mediterranean context.

Η ΚΩΣ, ένα από τα μεγαλύτερα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου, αποτέλεσε ήδη από την αρχαιότητα έναν σημαντικό κόμβο εμπορίου και πολιτισμικών ανταλλαγών λόγω της στρατηγικής της θέσης. Η έκταση και η γειτνίασή της με τα μικρασιατικά παράλια συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξή της. Οι εύφορες εκτάσεις και ο ορυκτός της πλούτος την καθιστούσαν αυτάρκη,¹ ενώ η γεωγραφική της θέση την καθιστούσε ασφαλές λιμάνι για τα πλοία που ταξίδευαν μεταξύ Μαύρης Θάλασσας, Βορείου Αιγαίου, Ρόδου και ανατολικής Μεσογείου ήδη από την Εποχή του Χαλκού.²

¹ Π.χ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 14.2.19. SHERWIN-WHITE 1978, 226.

² SHERWIN-WHITE 1978, 30–31. ΝΤΟΥΜΑΣ 2001, 22. ΜΠΟΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ 2020, 662–63. Για την

Μέσα στους αιώνες, η Κως δέχθηκε πολιτισμικές επιρροές από ποικίλες περιοχές, από τη Βόρεια Ελλάδα έως τη Συροπαλαιστίνη και την Αίγυπτο, καθώς και από τη Δυτική Ευρώπη έως τη Μεγάλη Ελλάδα. Αυτή η πολιτισμική ώσμωση καταγράφεται τόσο στα αρχαιολογικά ευρήματα του νησιού όσο και στις ιστορικές μαρτυρίες. Το εμπόριο της Κω υπήρξε ακμαίο, με φημισμένα προϊόντα, όπως το κρασί και το μετάξι.³ Αργότερα, το Ασκληπιείο της ανέδειξε την Κω ως κέντρο ιατρικής γνώσης, με θεραπευτές της να υπηρετούν σε βασιλικές αυλές, ενισχύοντας την αίγλη, το κύρος και την επιρροή της.⁴

Ωστόσο, η παρούσα μελέτη δεν εστιάζει στην ιστορική εξέλιξη του νησιού ή στη διασπορά των προϊόντων του, αλλά στην προκαταρκτική επισκόπηση και (ανα)σύνθεση του ταφικού της τοπίου. Εδώ δηλαδή δεν εξετάζεται το τοπίο του θανάτου στην ευρύτητά του (*deathscape*),⁵ αλλά εντοπίζονται και συζητούνται οι υλικές αποτυπώσεις της ανθρώπινης απώλειας στον χώρο. Παρά τις προκλήσεις, όπως η έλλειψη συστηματικών δημοσιεύσεων και η ετερογένεια της ταφικής ορολογίας που χρησιμοποιείται στη βασική πηγή προέλευσης των δεδομένων της επισκόπησης, τα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* (ΑΔ),⁶ η μελέτη επιχειρεί μια πρώτη χαρτογράφηση των ταφικών χώρων του νησιού,⁷ δηλαδή εκείνων των τόπων που νοσηματοδοτούνται από την ταφική χρήση τους όπως είναι οι θέσεις των μεμονωμένων τάφων και ταφών, οι συστάδες τάφων και τα νεκροταφεία, από τη Νεολιθική έως τη Ρωμαϊκή περίοδο.

Από τη Νεολιθική περίοδο στην Εποχή του Χαλκού: πρώιμη κατοίκηση και ταφικές πρακτικές (Χάρτης 1)

Τα πρώτα αρχαιολογικά δεδομένα σχετικά με την κατοίκηση της Κω χρονολογούνται στην Τελική Νεολιθική περίοδο. Οι πρώτες εγκαταστάσεις φαίνεται πως εντοπίζονται κυρίως σε αγροτικές περιοχές και όχι απαραίτητα στις μεταγενέστερες κύριες οικιστικές θέσεις του νησιού.⁸ Τα αρχαιολογικά ευρήματα

πληθυσμιακή σύνθεση της Κω, SHERWIN-WHITE 1978, 245–53.

³ Ειδικά για το κρασί, SHERWIN-WHITE 1978, 378–83.

⁴ BOSNAKIS 2014, 66.

⁵ Βλ. σχετ. DIMAKIS 2015.

⁶ Π.χ. ο όρος «ελεύθερη ταφή» που συναντάται σποράδην στη βιβλιογραφία φαίνεται να περιγράφει λακκοειδή τάφο τα όρια και κάλυψη του οποίου δεν είναι –αρχαιολογικά– ορατή στους ανασκαφείς. Ακόμα ο όρος «πήλινη σαρκοφάγος» χρησιμοποιείται εξίσου για να περιγράψει κεραμοπερίκλειστους τάφους αλλά και πήλινους λουτήρες. Ίδια ασάφεια συναντάται και στην περιγραφή της κεραμικής της Ελληνιστικής περιόδου, π.χ. ο τύπος αγγείου που αντιστοιχεί σε ανοιχτό σχήμα αγγείου πόσεως μικρού μεγέθους με δύο οριζόντιες λαβές αποκαλείται αδιακρίτως στη βιβλιογραφία δίδωτο κυάθιο, σκυφίδιο ή φιαλίδιο. Για αποφυγή σύγχυσης του αναγνώστη, στην παρούσα μελέτη γίνεται χρήση των όρων έτσι όπως αυτοί εμφανίζονται στη βιβλιογραφία, εκτός και αν σημειώνεται διαφορετικά.

⁷ Οι θέσεις των ταφικών χώρων στους Χάρτες είναι ενδεικτικές και κατά προσέγγιση, ώστε να απεικονιστεί η σχετική διασπορά και η διάρκεια χρήσης τους. Τα τοπωνύμια αναγράφονται όπως στη βιβλιογραφία.

⁸ ΜΑΡΚΕΤΟΥ 2004, 17, ειδικά σημ. 2.

αυτής της περιόδου προέρχονται από το σπήλαιο της Άσπρης Πέτρας, το Τσιλημπίρι, την περιοχή του Ασκλούπη κοντά στο Ασκληπιείο, τον Άγιο Φωκά, τη θέση Τρουλί, και το Μαστιχάρι.⁹ Πρόκειται κυρίως για κινητά ευρήματα, τα οποία δεν συνδέονται άμεσα με κάποιο οργανωμένο νεκροταφείο ή μεμονωμένες ταφές, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι ταφικές πρακτικές βρίσκονταν ακόμη σε διαδικασία διαμόρφωσης.

Κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, τα δεδομένα εμπλουτίζονται με τα πρώτα οργανωμένα ταφικά σύνολα, τα οποία έχουν εντοπιστεί στην περιοχή του Ασκληπιείου,¹⁰ την Αντιμάχεια, τη Μεσαριά, και πιο πρόσφατα στο Τιγκάκι.¹¹ Οι ταφικές πρακτικές περιλαμβάνουν κυρίως ταφές σε πίθους, είτε μεμονωμένους είτε τοποθετημένους σε συστάδες, που εναποτίθενται πλαγιαστά μέσα σε λάκκους, οι οποίοι στη συνέχεια σφραγίζονται με πλακοειδείς ή αργούς λίθους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι πίθοι καλύπτονται με αγγεία και τοποθετούνται σε οπή στο έδαφος, συνήθως με προσανατολισμό στον άξονα Ανατολή-Δύση. Επιπλέον, στην περιοχή του Ασκλούπη έχουν βρεθεί κυκλικόι κτιστοί τάφοι, που υποδηλώνει διαφοροποιήσεις στις ταφικές πρακτικές.¹²

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι η ύπαρξη πολλαπλών ταφών μέσα σε έναν πίθο, πιθανώς οικογενειακού χαρακτήρα, με τους νεκρούς τοποθετημένους σε συνεσταλμένη στάση και το κεφάλι στραμμένο προς το στόμιο.¹³ Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν πήλινα αγγεία, όπως πρόχους, αμφορίσκους, φιάλες και τριποδικά σκεύη, τα οποία φέρουν ίχνη χρήσης πριν την απόθεσή τους στον τάφο. Σπανιότερα συναντώνται όπλα, εργαλεία ή κοσμήματα.¹⁴ Δύο πίθοι από τη Μεσαριά ξεχωρίζουν για την προσεγμένη κατασκευή τους και τον πλούτο των κτερισμάτων, πιθανώς υποδηλώνοντας κοινωνική διαστρωμάτωση ή ευμάρεια.¹⁵

Στα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ., παρατηρείται συρρίκνωση της διασποράς των οικισμών, με τους κατοίκους του νησιού να συγκεντρώνονται σταδιακά στην περιοχή της σύγχρονης πόλης της Κω. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα προϊστορικά κατάλοιπα που έχουν εντοπιστεί στη θέση Σεράγια.¹⁶ Ο οικισμός αυτός συνέχισε να κατοικείται αδιάλειπτα κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού,

⁹ ΜΑΡΚΕΤΟΥ 2004, 17–18.

¹⁰ Οι θέσεις πλησίον του Ασκληπιείου είναι δύο: στα ΝΑ του Ασκλούπη (ανασκάφηκε το 1943 από τον G. Lazarra) και ανατολικά του Ιπποκράτειου Ιδρύματος (ανασκάφηκε 1962 από τον Μ. Νικολαΐδη).

¹¹ HOPE-SIMPSON και LAZENBY 1970, 55–61 για αναλυτική περιγραφή των θέσεων. Επίσης, ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ 2017.

¹² ΜΑΡΚΕΤΟΥ 2004, 23. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ 2017, 136, σημ. 10. VITALE 2013. Εξάιρεση αποτελεί μια «ελεύθερη ταφή» από τη Μεσαριά, βλ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ 2017, 137–38.

¹³ MORRICONE 1950, 324–25. 1975, 261–70. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ 2017, 138–39.

¹⁴ Για ορισμένα ευρήματα από τον Ασκλούπη βλ. VITALE 2013, ο οποίος μάλιστα επισημαίνει και τα σαφή ίχνη χρήσης στα αγγεία πριν την τοποθέτησή τους στον τάφο. Επίσης, VITALE 2019.

¹⁵ HOPE-SIMPSON και LAZENBY 1970, 58 πίν. 19c. ΜΑΡΚΕΤΟΥ 2004, 20–21.

¹⁶ ΜΑΡΚΕΤΟΥ 2004, 25–27. VITALE και HANCOCK VITALE 2013.

εξελίσσοντας σταδιακά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στον μυκηναϊκό πολιτισμό.¹⁷ Αν και δεν έχουν εντοπιστεί οργανωμένα νεκροταφεία της Μέσης Εποχής του Χαλκού, κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού οι ταφικές πρακτικές περιλαμβάνουν μυκηναϊκούς θαλαμοειδείς και θολωτούς τάφους.¹⁸ Αυτοί εντοπίζονται κυρίως στις θέσεις Ελαιώνας και Λαγκάδα, κοντά στο Εβραϊκό Νεκροταφείο της Κω.¹⁹ Επιπλέον, ταφές έχουν βρεθεί στην Καρδάμαινα, τον Ηρακλή, το Γιαπυλί, το Ασκληπιείο, καθώς και πιθανώς στην Αντιμάχεια, όπου υπάρχουν ενδείξεις ταφικής δραστηριότητας.²⁰ Οι περισσότερες ταφές περιλαμβάνουν κτερίσματα, κυρίως πήλινα αγγεία, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις συναντώνται και μεταλλικά όπλα, εργαλεία ή κοσμήματα, στοιχεία που πιθανώς αντανakλούν κοινωνικές διαφοροποιήσεις.²¹

Από τη Γεωμετρική στην Κλασική περίοδο (Χάρτες 2 και 3)

Η μετάβαση στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου παραμένει ένα ασαφές κεφάλαιο στην αρχαιολογία της Κω. Οι πιο αξιόπιστες πληροφορίες για τη Γεωμετρική περίοδο προέρχονται από τα νεκροταφεία, καθώς οι θέσεις των οικισμών παραμένουν ασαφείς, με εξαίρεση εκείνη των Σεραγίων.²² Μετά την εγκατάλειψη μέρους του μυκηναϊκού οικισμού που υπήρχε στην περιοχή, το χαμηλότερο τμήμα του λόφου χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Ο οικισμός, αν και διατηρήθηκε, φαίνεται πως περιορίστηκε σημαντικά.²³ Οι ανασκαφές της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας²⁴ και οι μεταγενέστερες σωστικές έρευνες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αποκάλυψαν ένα εκτεταμένο νεκροταφείο,²⁵ παρέχοντας σημαντικά στοιχεία για τα ταφικά έθιμα της εποχής. Από το μέγεθος των τάφων, ο ταφικός χώρος των Σεραγίων ενδέχεται να ήταν αφιερωμένος κυρίως σε παιδικές ταφές.²⁶ Οι τάφοι

¹⁷ Βλ. σχετ. VITALE 2016. Επίσης, για αναλυτικότερη παρουσίαση των επιρροών βλ. VITALE και TRECARCHI 2015. VITALE και HANCOCK VITALE 2013, και VITALE 2013.

¹⁸ VITALE 2016, 84. Αναλυτικά στο GEORGIADIS 2003, 40–41, 50–67, 73–74, 82–83, 92–93, 101–3.

¹⁹ MORRICONE 1950, 323–24: 23 τάφοι εντοπίστηκαν στον Ελαιώνα και 61 στην περιοχή της Λαγκάδας· 1965–1966 του ιδίου για την αναλυτική παρουσίαση των νεκροταφείων. Επίσης, VITALE 2011. VITALE κ.ά. 2016. MCNAMEE και VITALE 2020.

²⁰ Για τις ταφές της ΥΕΧ εκτός των νεκροταφείων του Ελαιώνα και της Λαγκάδας: HOPE-SIMPSON και LAZENBY 1962, 171. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ 1981. GEORGIADIS 2003, 40–41 με αναλυτική βιβλιογραφία.

²¹ VITALE 2017, 257. GEORGIADIS 2003, 83, 103 με επισήμανση της διαφοράς των ευρημάτων στα νεκροταφεία του Ελαιώνα και της Λαγκάδας.

²² PALMIERI 2017, 176, σημ. 9.

²³ MORRICONE 1982, 45.

²⁴ MORRICONE 1975. 1982. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 223–40.

²⁵ Στη βιβλιογραφία αποκαλείται συστηματικά ως «νεκρόπολη», όρος που αποφεύγεται στην παρούσα μελέτη ως αναχρονιστικός και αδόκιμος για τα νεκροταφεία της Κω. Για την ύστερη χρήση του όρου *νεκρόπολις* και τις αντιλήψεις για την οργάνωση των νεκροταφείων, βλ. ενδεικτικά WALTER-KARYDI 2003.

²⁶ MORRICONE 1975. 1982. PALMIERI 2017.

στο νεκροταφείο περιλαμβάνουν ενταφιασμούς και καύσεις. Ενταφιασμοί και καύσεις φαίνεται δηλαδή πως συνυπάρχουν. Οι ενταφιασμοί πραγματοποιούνται σε σαρκοφάγους και κιβωτιόσχημους τάφους από τοπικό λευκό ασβεστόλιθο, ενώ οι εγχυτρισμοί σε μικρούς αμφορείς, πίθους, πιθοειδή και χύτρες αφορούν βρέφη και παιδιά έως πέντε ετών.²⁷ Οι καύσεις φαίνεται να συνδέονται με ενηλίκους και ανώτερα κοινωνικά στρώματα.²⁸ Καύσεις εντοπίστηκαν επίσης σε περιοχές όπως η Καρδάμαινα²⁹ και το Ασκληπιείο,³⁰ υποδεικνύοντας πρόσθετους ταφικούς χώρους της περιόδου.

Η παρουσία καύσεων ανατρέπει την παλαιότερη άποψη περί αποκλειστικής χρήσης του ενταφιασμού στην Κω.³¹ Το ταφικό τελετουργικό φαίνεται να περιλάμβανε και τελετουργικά δείπνα και χοές, όπως υποδηλώνουν τα ευρήματα θραυσμάτων αγγείων (οινοχόων, σκύφων).³² Οι νεκροί δεν ακολουθούν κοινό προσανατολισμό, κάτι που υποδεικνύει μια ευελιξία στα ταφικά έθιμα, ενώ η κτέριση διαφοροποιείται μεταξύ ενταφιασμών και καύσεων, με τις παιδικές ταφές να είναι συχνά πλουσιότερα κτερισμένες.³³ Τα κτερίσματα ποικίλλουν τόσο σε αριθμό όσο και σε είδος ενώ ειδικά στις καύσεις φαίνεται πως απουσιάζει ένα αυστηρά οργανωμένο τυπικό στην ίδια τη διαδικασία όσο και στην προσφορά των κτερισμάτων.³⁴ Αγγεία τοποθετούνται εντός ή εκτός των τάφων,³⁵ ενώ πολύτιμα αντικείμενα, κοσμήματα και όπλα, αντανakλούν την κοινωνική θέση των νεκρών.³⁶

Τα διαθέσιμα δεδομένα για την Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο δεν επιτρέπουν πλήρη ανασύνθεση του ταφικού τοπίου της Κω, καθιστώντας αναγκαία τη συνεξέταση των δύο περιόδων. Υπάρχουν όμως ενδείξεις για χωροταξικές ανακατατάξεις τόσο στην περιοχή της σύγχρονης πόλης όσο και στα νότια του νησιού: προς το τέλος της Γεωμετρικής–αρχές Αρχαϊκής περιόδου παύει η χρήση του νεκροταφείου στον λόφο των Σεραγιών όπου πλέον φαίνεται να δημιουργείται ένας οικισμός (Κως–Μεροπίς;).³⁷ Η κλασική περίοδος ανιχνεύεται σε έναν μικρό αριθμό τάφων στην περιοχή του Μαρμαρωτού, ενώ το κύριο κλασικό νεκροταφείο πιθανότατα βρισκόταν στους χαμηλούς λόφους νότια του Μαρμαρωτού,³⁸ το οποίο σταδιακά θα επεκτείνεται και θα χρησι-

²⁷ PALMIERI 2017, 177.

²⁸ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 255. Για τις «ελεύθερες ταφές» η Palmieri θέτει το ζήτημα των «άωρων» ή των δούλων (PALMIERI 2017, 180).

²⁹ ΣΚΕΡΛΟΥ 2001.

³⁰ ΑΔ 60 (2005), 1161.

³¹ MORRICONE 1982, 47, 49. ΑΔ 39 (1984), 331. ΜΕΛΑΣ 2001, 16–17. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 254–55. PALMIERI 2017, 176.

³² Βλ. ΣΚΕΡΛΟΥ 2001, 269. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 244, 254.

³³ PALMIERI 2017.

³⁴ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 253–54.

³⁵ PALMIERI 2017, 178.

³⁶ Πρβλ. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2001, 254.

³⁷ MORRICONE 1950, 316 κ.ε.

³⁸ ΑΔ 42 (1987), 650.

μπορείται έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Μεταξύ των νεκροταφείων της υπαίθρου, το πιο γνωστό ως σήμερα είναι το νεκροταφείο του δήμου της Αντιμάχειας, που βρισκόταν στην περιοχή του σημερινού αεροδρομίου της Κω. Στο μαλακό έδαφος της περιοχής λαξεύτηκαν απλοί λακκοειδείς τάφοι, αλλά και μεγάλοι τάφοι με κλίμακα και θαλάμους για πολλαπλές ταφές. Το νεκροταφείο ήταν ήδη σε χρήση από τα τέλη του 5ου – αρχές του 4ου αι. π.Χ. και συνέχισε να χρησιμοποιείται έως τη Ρωμαϊκή περίοδο. Παράλληλα, στα νότια του νησιού, όπου δεν έχουν εντοπιστεί ως σήμερα ταφικοί χώροι,³⁹ αναδύεται η Κως-Αστυπάλαια, το νέο κέντρο του νησιού έως τον συνοικισμό του 366 π.Χ. Αυτές οι μικρές ομάδες κλασικών τάφων που εντοπίζονται στην ύπαιθρο του νησιού φαίνεται να αντανakλούν την κατοίκηση του νησιού σε μικρούς οικισμούς, οι οποίοι μετά την πολιτική ενοποίηση του 366 π.Χ. θα εξελιχθούν σε δήμους, των οποίων η θέση προσδιορίζεται κυρίως από τα νεκροταφεία.⁴⁰

Η κατανόησή μας των ταφικών πρακτικών της Αρχαϊκής και Κλασικής περιόδου στην Κω παραμένει περιορισμένη λόγω της έλλειψης σχετικών δημοσιεύσεων. Τα διαθέσιμα στοιχεία αφορούν κυρίως την τυπολογία των τάφων και τις μεθόδους ταφής, χωρίς να υπάρχει ξεκάθαρη ερμηνεία των επιλογών αυτών. Όπως προκύπτει από τις αποσπασματικές πληροφορίες που ανιχνεύονται στο *Αρχαιολογικό Δελτίο*, οι τάφοι είναι διαφόρων ειδών: πήλινες σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί σε διάφορα αγγεία, κεραμοσκεπείς, λακκοειδείς, κτιστοί κιβωτιόσχημοι. Φαίνεται ότι για τις πρωιμότερες ταφές προτιμάται η καύση, ενώ σταδιακά υπερισχύει ο ενταφιασμός, ενώ δεν διακρίνεται κάποια διαφορετική χωροθέτηση στις ταφές ενηλίκων και παιδιών, όπως αυτό παρατηρήθηκε κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Τα κτερίσματα, που περιλαμβάνουν κυρίως αττικά, κορινθιακά και ανατολικοϊωνικά αγγεία, καθώς και αντικείμενα τοπικής παραγωγής, σπανίως καταγράφονται λεπτομερώς.⁴¹ Παρότι ορισμένα επιτύμβια ανάγλυφα υψηλής ποιότητας έχουν εντοπιστεί, η διασύνδεσή τους με συγκεκριμένες κοινωνικές ή θρησκευτικές πρακτικές παραμένει ασαφής.⁴²

Ελληνιστική περίοδος: οργάνωση και ενοποίηση των ταφικών χώρων (Χάρτης 4)

Η ίδρυση της νέας πόλης της Κω, μετά τον συνοικισμό του 366 π.Χ.,⁴³ συνοδεύτηκε από την κατασκευή οχυρωματικών τειχών, που διαχώρισαν τις κατοικημένες περιοχές από τον ταφικό χώρο. Ο ταφικός χώρος της πόλης της Κω φαίνεται πως εκτείνεται σε μεγάλη έκταση ανάμεσα στην ίδια την πόλη και το Ασκληπιείο, συμπεριλαμβάνοντας τις περιοχές του Μαρμαρωτού, της Μεσα-

³⁹ Βλ. όμως ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ 2001, για ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφο διάκοσμο.

⁴⁰ SHERWIN-WHITE 1978, 30–40. KANTZIA 1994, 330–31.

⁴¹ ΑΔ 38 (1983), 397, οικ. Α. Κουτούζη. ΑΔ 39 (1984), 335, οικ. Α. Κουτούζη. ΑΔ 56–59 (2001–2004), 306, οικ. Τάταρη. ΑΔ 62 (2007), 1367.

⁴² ΤΣΟΥΛΗ 2004, 135 και σημ. 6. 2013, 66–78. Για επιτύμβια στήλη οπλίτη από ακτέριστη ταφή στο Μαρμαρωτό, βλ. ΣΚΕΡΛΟΥ 2004.

⁴³ Αναλυτικά για τον συνοικισμό, SHERWIN-WHITE 1978, 40–72.

ριάς και του Ασκληπιείου (Πλατάνι), ενώ ένας μικρός αριθμός τάφων έχει βρεθεί στις περιοχές του Αμπάβρη και του Αγίου Βασιλείου. Η επαναλαμβανόμενη χρήση των τάφων και η καταστροφή των παλαιότερων ταφών από νεότερες αποδεικνύουν τη συνεχή και εντατική λειτουργία του νεκροταφείου κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο. Ταυτόχρονα, και οι υπόλοιπες περιοχές του νησιού αναπτύσσουν τα δικά τους νεκροταφεία, εντοπιζόμενα στις θέσεις της Αντιμάχειας, του Μαστιχαρίου και του Πυλίου, ανανακλώντας τη διαμόρφωση των δήμων της Κω.⁴⁴ Κατά την περίοδο αυτή, το νησί εδραιώνεται ως ισχυρός πολιτικός και πολιτιστικός κόμβος, ενταγμένος στη σφαίρα επιρροής της Ρόδου, της Καρίας και της Αιγύπτου.

Η περίοδος ακμής της Κω δεν αποτυπώνεται με σαφήνεια και στα ταφικά της σύνολα. Η ομοιογένεια των ταφικών πρακτικών είναι εμφανής σε όλα τα νεκροταφεία του νησιού, με επικρατέστερο τύπο τάφου τον κιβωτιόσχημο από τοπικούς λίθους, στον οποίο ο νεκρός τοποθετείται συνήθως κατά τον άξονα Α-Δ. Ακόμα συναντώνται λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, εγχυτρισμοί και σποραδικά «ελεύθερες ταφές». Ελάχιστες τεφροδόχοι με λείψανα καύσεων έχουν βρεθεί, γεγονός που καταδεικνύει τη σχετικά περιορισμένη πρακτική της καύσης. Μετά την εκταφή του νεκρού, τα οστά συγκεντρώνονταν σε οστεοθήκες ή στοιβάζονταν στα πλάγια των τάφων πριν από μια νέα ταφή.

Πολλοί από αυτούς τους τάφους σημαίνονται με μια μεγάλη ποικιλία επιτύμβιων μνημείων (στηλών, αναγλύφων και βωμών),⁴⁵ ορισμένα από τα οποία επαναχρησιμοποιούνται σε μεταγενέστερες ταφές.⁴⁶ Οι επιτύμβιες στήλες ακολουθούν μια ευρεία τυπολογία με σταθερούς κανόνες δήλωσης της ταυτότητας του νεκρού, σημαίνοντας ατομικούς τάφους,⁴⁷ με την ποικιλομορφία τους να αποτελεί ίσως τον μοναδικό τρόπο διάκρισης στον θάνατο.

Παρόλο που η παρούσα μελέτη δεν εστιάζει στην ανίχνευση κοινωνικών διακρίσεων στις ταφικές πρακτικές, είναι αξιοσημείωτο ότι στην ελληνιστική Κω οι ταφικές πρακτικές προβάλλουν μια τάση άμβλυνσης των κοινωνικών διαφοροποιήσεων. Τα εκτεταμένα νεκροταφεία του Μαρμαρωτού και του Πλατανιού έχουν ερμηνευθεί ως χώροι ταφής για τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα,⁴⁸ ωστόσο μια τέτοια υπόθεση είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιβεβαιωθεί στην παρούσα φάση της έρευνας. Σε κάθε περίπτωση η συνέπεια χρήσης του ίδιου ταφικού χώρου, ειδικά στο Μαρμαρωτό, από τους Αρχαϊκούς έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους, έχει ως συχνό αποτέλεσμα την αναμόχλευση, διατάραξη έως και καταστροφή προγενέστερων ταφών, αντικατοπτρίζοντας αλλαγές στον τρόπο μεταχείρισης των καταλοίπων παλαιότερων νεκρών.

⁴⁴ SHERWIN-WHITE 1978, 59–63. Για τις θέσεις των νεκροταφείων βλ. ΤΣΟΥΛΗ 2013, 18–33.

⁴⁵ Για την τυπολογία και την εικονογραφία των επιτύμβιων μνημείων βλ. ΤΣΟΥΛΗ 2004. 2013. 2020.

⁴⁶ ΤΣΟΥΛΗ 2009. ΤΣΟΥΛΗ 2013, 320–34.

⁴⁷ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2008, 21–151. 2013, 258–60.

⁴⁸ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2013, 257–61. Η Σκέρλου θεωρεί ότι το νεκροταφείο στο Μαρμαρωτό αποτελεί χώρο ταφής για τις ανώτερες κοινωνικά τάξεις, τουλάχιστον κατά την περίοδο πριν τον συνοικισμό (ΑΔ 62 (2009), 990).

Παρά τις όποιες ανισότητες υπήρχαν στην κωακή κοινωνία,⁴⁹ οι ταφές φαίνεται να ακολουθούν ένα γενικά ομοιογενές τυπικό, με μικρές διαφοροποιήσεις στον τρόπο κτέρισης των νεκρών που όμως δεν φαίνεται να σχετίζονται με το βιολογικό φύλο τους. Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν από απλά αγγεία έως χάλκινα κάτοπτρα, εγχειρίδια, αλάβαστρα, κοσμήματα και χρυσά στεφάνια.⁵⁰ Ακολουθώντας μια παράδοση της οποίας η πρόωμη μορφή ανιχνεύεται σε τάφους της Κλασικής περιόδου,⁵¹ οι νεκροί κτερίζονται συστηματικά με δύο ή τέσσερα δίωτα σκυφίδια (στη βιβλιογραφία και ως φιαλίδια ή κυάθια), τα οποία εμφανίζονται μαζί με αμφορίσκους στους παλαιότερους ή μυροδοχεία στους νεότερους τάφους, καθώς και με όλπες που τοποθετούνται εξωτερικά των τάφων.⁵²

Το ταφικό μνημείο του Χαρμύλου στο Πυλί, το μνημείο κάτω από το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννη του Χωστού, και ίσως και ένα ακόμα στα ΝΑ του Ασκληπιείου, αποτελούν τα μόνα γνωστά έως σήμερα στο νησί,⁵³ και φαίνεται πως χρησιμοποιούνται για πολλαπλές ταφές, χωρισμένα σε επιμέρους χώρους. Ίσως δηλαδή απηχούν μια επιπρόσθετη προσπάθεια για προβολή συλλογικής ταυτότητας και δεσμών,⁵⁴ ενταγμένης στο γενικότερο πλαίσιο του κωακού ταφικού τελετουργικού. Άλλωστε επιγραφές από την Κω αναφέρονται στην ύπαρξη συγκεκριμένων περιοχών για την ταφή θιάσων, κοινωνικών ομάδων ή ακόμα και οικογενειών ιδιωτών. Οι ομάδες αυτές βασιζόνταν κυρίως σε δεσμούς συγγένειας, θρησκευτικές πεποιθήσεις, κοινή καταγωγή ή επαγγελματικές δραστηριότητες (κοινά ή θιάσοι), και θάβονταν στο ίδιο τμήμα του νεκροταφείου, πρακτική που μαρτυρείται ήδη από την Ύστερη Ελληνιστική περίοδο.⁵⁵ Ταφικοί όροι επισήμαιναν τις εκτάσεις που ανήκαν σε κάθε ομάδα, ενώ η εύρεση ενός όρου στην περιοχή του Μαρμαρωτού⁵⁶ ερμηνεύθηκε ως ο επίσημος όρος ολόκληρου του ταφικού χώρου που προοριζόταν για τα κοινά.

Κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους στην Κω διαμορφώνεται ένα πολυσύνθετο θρησκευτικό τοπίο, με έντονη την παρουσία των αιγυπτιακών λατρειών, ενώ ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η κεραμική σε τάφους της Κω πολύ συχνά βρίσκει παράλληλά της στην Αλεξάνδρεια, στη Ρόδο και στην Κνίδο.⁵⁷ Μεμονωμένα ευρήματα, όπως ένα χάλκινο κάτοπτρο με παράλληλα στην Αλεξάν-

⁴⁹ SHERWIN-WHITE 1978, 245. Οι κάτοικοι της Κω διακρίνονται σε πολίτες με πλήρη πολιτικά δικαιώματα, ξένους, πάροικους και δούλους. Ειδικά για τους ξένους που ενταφιάζονται στην Κω, HÖGHAMMAR 2021.

⁵⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ 2001.

⁵¹ ΑΔ 60 (2005), 1161–62. ΑΔ 49 (1994), 793. ΑΔ 62 (2007), 1366–67. ΑΔ 68 (2013), 834–35.

⁵² ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ, ΠΑΤΣΙΑΔΑ και ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ 2000. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ και ΣΚΕΡΑΟΥ 2004.

⁵³ SCHAZMANN 1934. ΤΣΟΥΛΗ 2013, 33–46. Για το μνημείο ΝΑ του Ασκληπιείου, ΤΣΟΥΛΗ 2013, 45–46.

⁵⁴ Ενδεικτικά, CAMPANELLI 2017.

⁵⁵ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2003, 271–72.

⁵⁶ HERZOG 1899, αρ. 38, *ὄρος τόπου θηκαίου*.

⁵⁷ Βλ. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ, ΠΑΤΣΙΑΔΑ και ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ 2000. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ και ΣΚΕΡΑΟΥ 2004.

δρεια, στη Ρόδο και στον Κεραμεικό,⁵⁸ δύο αλάβαστρα⁵⁹ και ένας σκαραβαίος από φαγεντιανή σε παιδική ταφή,⁶⁰ υποδηλώνουν επαφές, χωρίς να τεκμηριώνεται εκτεταμένη υιοθέτηση αιγυπτιακών στοιχείων. Επιγραφικές μαρτυρίες αναφέρουν τη λατρεία θεοτήτων όπως η Ίσιδα, ο Όσιρις και ο Αγαθός Δαίμων, γεγονός που υποδηλώνει την υιοθέτηση αιγυπτιακών στοιχείων στη λατρεία και την αντίληψη περί μεταθανάτιας ζωής.⁶¹ Η παρουσία σε τάφους ειδωλίων θεοτήτων που συμβολίζουν την αναγέννηση, όπως ο Άττις, ή Ερώτων, παρέχει ενδείξεις για αντιλήψεις που σχετίζονται με τη μεταθανάτια ύπαρξη και την απολύτρωση του νεκρού.⁶² Σε κάθε περίπτωση το γεγονός ότι το 288 π.Χ. η Κως εντάχθηκε στην πτολεμαϊκή επικράτεια μετά από μια περίοδο ουδετερότητας απέναντι στους ανταγωνισμούς των Διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και η γέννηση του Πτολεμαίου Β΄ του Φιλάδελφου στο νησί της Κω που αποτέλεσε μάλλον ένα τυχαίο γεγονός, ίσως σχετιζόμενη με την ύπαρξη εκεί του Ασκληπιείου, δεν φαίνεται να είναι άσχετα με το ότι διατήρησε την εύνοια των Πτολεμαίων τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 1ου αι. π.Χ.⁶³

Ρωμαϊκή περίοδος: μνημειακή αρχιτεκτονική και κοινωνικές διαφοροποιήσεις (Χάρτης 5)

Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, το τοπίο της Κω μεταβάλλεται και πάλι σημαντικά. Παρότι η πτολεμαϊκή δυναστεία καταλύεται, το νησί διατηρεί ένα είδος αυτονομίας και ασυλίας, κυρίως λόγω της ύπαρξης του Ασκληπιείου.⁶⁴ Η σταθερότητα που προσφέρει η Pax Romana συμβάλλει στην ανάπτυξη του εμπορίου και της οικονομίας της Κω, με τα προϊόντα της να αποκτούν ευρεία διάδοση στη Ρώμη.⁶⁵ Η αυξανόμενη ευμάρεια αντικατοπτρίζεται στα νεκροταφεία, τα οποία επεκτείνονται σημαντικά, κυρίως στις περιοχές γύρω από την πόλη της Κω. Παράλληλα, η περαιτέρω οργάνωση των εκτεταμένων νεκροταφείων, η οποία είχε λάβει συστηματικό τρόπο ήδη από την προηγούμενη περίοδο, φαίνεται να λαμβάνει υπόψη την προσβασιμότητα και τη λειτουργικότητά τους, καθώς πλέον παγιώνονται ευρείες οδοί κυκλοφορίας και προσέγγισης των νεκροταφείων διευκολύνοντας την προσέγγισή τους από την πόλη της Κω.⁶⁶

⁵⁸ Τάφος 11, Νέο Αεροδρόμιο Αντιμαχείας, ΑΔ 27 (1972), 684.

⁵⁹ Τάφος 1, Μεσαριά, ΑΔ 34 (1979), 457 και πίν. 243α. Τάφοι στη Μεσαριά, οικ. Δ. Γεωργαρά, ΑΔ 51 (1996), 691 και πίν. 226β.

⁶⁰ Πήλινη σαρκοφάγος στο Μαρμαρωτό, οικ. Πέρου-Ζωΐδη, ΑΔ 62 (2007), 1367.

⁶¹ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 1998, 57–59. Οι αναφορές για τους όρους του θιάσου «*Αγαθοδαίμονιαστῶν*» στα ΑΔ 38 (1983), 397–98. ΑΔ 50 (1995), 805–6.

⁶² ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2009, 35 και σημ. 1, 38 κ.ε. για τον Άττι και τη λατρεία της Κυβέλης. Επίσης, ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2014, 172. Αναλυτικά για τις αιγυπτιακές θεότητες στην Κω, βλ. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 1998, 55 κ.ε.

⁶³ SHERWIN-WHITE 1978, 82–90, κυρίως 90 κ.ε.

⁶⁴ Τουλάχιστον ανά περιόδους, SHERWIN-WHITE 1978, 145–52.

⁶⁵ Ειδικά για το μετάξι, βλ. SHERWIN-WHITE 1978, 152 και 378–83. Για τον κωακό οίνο και τη διάδοσή του, βλ. MOORE 2010.

⁶⁶ Ενδεικτικά: ΑΔ 42 (1987), 648. ΑΔ 52 (1997), 1113. Κυρίως βλ. ΑΔ 56–59 (2001–2004), 310,

Ο κορεσμός ορισμένων ταφικών χώρων οδηγεί στη δημιουργία νέων, όπως αυτός στην περιοχή του Ψαλιδιού, στα νοτιοανατολικά της πόλης. Παράλληλα, η έλλειψη χώρου οδηγεί σε συχνότερη επανάχρηση παλαιότερων τάφων, γεγονός που μαρτυρά την εξέλιξη των ταφικών πρακτικών. Οι ρωμαϊκές ταφές βρίσκονται συχνά μαζί με τις ελληνιστικές, ως συνέχεια της φαινομενικά αδιάκοπης χρήσης των ίδιων νεκροταφείων. Αναπόφευκτα, η τοποθέτηση των νέων νεκρών στη Ρωμαϊκή περίοδο πολλές φορές οδηγεί στην αναμόχλευση ή πλήρη καταστροφή προγενέστερων ταφικών συνόλων.

Οι επιγραφές και οι επιτύμβιες στήλες επιβεβαιώνουν την παρουσία Ρωμαίων, οι οποίοι φαίνεται να ακολουθούν τις τοπικές ταφικές πρακτικές, αν και παρατηρείται διαφοροποίηση στον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται πλέον τον Άδη, ως δηλαδή έναν χώρο διαμονής των ευσεβών και όχι ως μια σκοτεινή ανυπαρξία.⁶⁷ Ορισμένοι αγοράζουν εκτάσεις γης για οικογενειακές ταφές ή κατασκευάζουν μεγαλύτερα ταφικά μνημεία με θήκες ή ακόμα και με την τοποθέτηση τάφων σε συστάδες που ορίζονται από περίβολο.⁶⁸ Οι επιτάφιοι βωμοί, κοινοί κατά την Ελληνιστική περίοδο, εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται από πολίτες διαφόρων κοινωνικών καταβολών, από ελεύθερους πολίτες και μετοίκους έως πολιτογραφημένους Ρωμαίους, καθώς και μέλη κατώτερων ομάδων.⁶⁹

Το ταφικό τελετουργικό χαρακτηρίζεται από ποικιλία τύπων ταφής, χωρίς αυστηρούς κανόνες. Εκτός από τους κιβωτιόσχημους τάφους, που συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται, εμφανίζονται λακκοειδείς, θαλαμωτοί, καμαροσκεπείς, κεραμοσκεπείς-καλυβίτες, εγχυτρισμοί και «ελεύθερες ταφές», καθώς και υπόγεια και υπέργεια ταφικά μνημεία. Τα περισσότερα ταφικά μνημεία κατασκευάζονται από τοπικά υλικά, όπως ασβεστόλιθο και τραβερτίνη, αλλά πλέον η χυτή τοιχοποιία καθίσταται δημοφιλής, επιχρισμένη με κονίαμα εσωτερικά. Όπως προκύπτει από τα έως σήμερα δεδομένα, τα ταφικά μνημεία της περιόδου δεν φαίνεται να επικεντρώνονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή της Κω αλλά να κατανέμονται περιμετρικά της. Αν και τα περισσότερα δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά, η μορφή και το μέγεθός τους μαρτυρά επιλογές των χρηστών τους που μπορεί να υπαγορεύονται από την ίδια την επιδιωκόμενη λειτουργία των μνημείων ή/και από την κοινωνικοοικονομική ή και θρησκευτική διαφοροποίηση των νεκρών.⁷⁰ Παρόλα αυτά, η θέση (εκτός του πυρήνα

για οδό (β' μισό του 2ου αι. π.Χ. έως 3ος-4ος αι. μ.Χ.) διερχόμενη από τα δυτικά νεκροταφεία της πόλης προς το Ασκληπιείο.

⁶⁷ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ 2004, 154.

⁶⁸ Ενδεικτικά ΑΔ 26 (1971), 548-49. ΑΔ 38 (1983), 398, αλλά και το υπέργειο ταφικό μνημείο στο Μαρμαρωτό, *ό.π.* σημ. 111.

⁶⁹ ΤΣΟΥΛΗ 2020, 717.

⁷⁰ Π.χ. ταφικό μνημείο με περίβολο στο Μαρμαρωτό (ΑΔ 42 (1987), 649), θαλαμοειδές ταφικό μνημείο στη Μεσαριά (ΑΔ 34 (1979), 457), καμαροσκεπείς τάφοι στην περιοχή του Αμπάβρη (ΑΔ 39 (1984), 335), καμαροσκεπές οικοδόμημα ΒΑ του Ασκληπιείου (ΑΔ 44 (1989), 507. Βλ. και ΤΣΟΥΛΗ 2013, 45-47, η οποία εντοπίζει αρχιτεκτονικό μέλος ενδεχομένως ανήκον σε ταφικό

του ταφικού χώρου αλλά διατηρώντας λειτουργική σχέση με αυτόν), το μέγεθος, η μορφή (καμαροσκεπή, με μία ή περισσότερες εισόδους, ερυθρό κονίαμα εσωτερικά σε τοίχους και δάπεδα), και η πολλαπλή χρήση τους φαίνεται πως επιδεικνύουν την ίδια ροπή προς μνημειακότητα.

Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο, τα κτερίσματα φαίνεται να διαφοροποιούνται. Τα πιο κοινά αντικείμενα αποτελούν πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία διαφόρων τύπων (βολβόσχημα, κωνικά, κωδωνόσχημα, τύπου candlestick),⁷¹ πήλινοι λύχνοι,⁷² και αρκετά συχνά νόμισμα κοντά στο κρανίο του νεκρού. Παράλληλα, εμφανίζονται περισσότερα πολύτιμα κτερίσματα, όπως κοσμήματα, κάτοπτρα, αντικείμενα καλλωπισμού,⁷³ γυάλινες χάντρες και αστράγαλοι.⁷⁴

Συζήτηση

Το ταφικό τοπίο της Κω παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη συνέχεια και εξέλιξη από τη Νεολιθική έως τη Ρωμαϊκή περίοδο, αντιστακώντας τόσο τις τοπικές παραδόσεις όσο και τις εξωτερικές πολιτισμικές επιρροές. Η έρευνα ανέδειξε σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την οργάνωση του ταφικού χώρου. Παρά τις δυσκολίες που θέτει η αποσπασματική φύση των δεδομένων ιδίως σε μια διαχρονική και υπερτοπική προσέγγιση, διαγράφονται σημαντικές τάσεις που μας επιτρέπουν να εμπλουτίσουμε τις γνώσεις μας για τη διαχείριση της ανθρώπινης απώλειας στην Κω.

Η θεματική μελέτη των ταφικών χώρων της Κω αποκαλύπτει πως από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού οι ταφικές πρακτικές χαρακτηρίζονται από ποικιλία τύπων, από πίθους και κυκλικούς τάφους έως μυκηναϊκούς θαλαμωτούς και θολωτούς τάφους. Κατά τη Γεωμετρική περίοδο συνυπάρχουν ενταφιασμοί και καύσεις, ενώ στην Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο η καύση φαίνεται να υποχωρεί υπέρ του ενταφιασμού. Η υιοθέτηση του κιβωτιόσχημου τάφου στην Ελληνιστική περίοδο και η ανάδειξη μνημειακών ταφικών κατασκευών κατά τη Ρωμαϊκή εποχή υποδεικνύουν μια σταδιακή εξέλιξη προς περισσότερο οργανωμένες και κοινωνικά διαφοροποιημένες ταφικές πρακτικές.

Ο συνοικισμός της Κω το 366 π.Χ. αποτέλεσε σημείο καμπής στην οργάνωση του ταφικού τοπίου. Μετά από αυτόν, τα νεκροταφεία απέκτησαν σαφείς

μνημείο ΝΑ του Ασκληπιείου), υπόγειο ταφικό μνημείο με μνημειώδη είσοδο (ΑΔ 45 (1990), 502), υπόγειο καμαροσκεπές ταφικό μνημείο με περίβολο προς το Πλατάνι (ΑΔ 46 (1991), 490–92), ταφικά μνημεία στο Μαρμαρωτό (ΑΔ 48 (1993), 551–53. ΑΔ 49 (1994), 791, 792, 793. ΑΔ 50 (1995), 805. ΑΔ 55 (2000), 1158–60. ΑΔ 56–59 (2001–2004), 306–9), ταφικό μνημείο στην περιοχή Κρητικά στο Πλατάνι (ΑΔ 51 (1996), 690), ταφικό μνημείο ανατολικά της Πόλης της Κω (ΑΔ 56–59 (2001–2004), 305), ταφικό μνημείο στο Ψαλίδι (ΔΙΜΑΚΙΣ και ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ 2020).

⁷¹ Τάφος 3, Στενή Αντιμαχείας, ΑΔ 26 (1971), 547–48. Τάφος στο Μαρμαρωτό, ΑΔ 47 (1992), 657.

⁷² ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ κ.ά. 2018.

⁷³ Βλ. ενδεικτικά γυναικείες ταφές στο Ψαλίδι, ΑΔ 66 (2011), 1032. Τάφος 2, Στενή Αντιμαχείας, ΑΔ 26 (1971), 546–47.

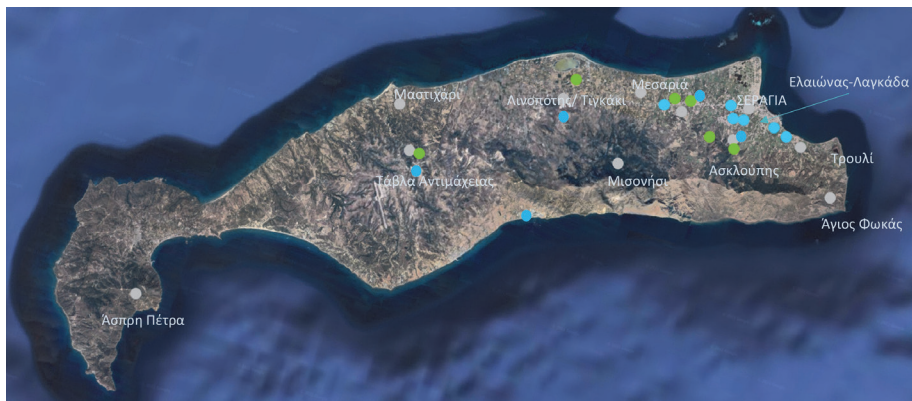
⁷⁴ Παιδική ταφή σε κιβωτιόσχημο τάφο δυτικά του Ασκληπιείου, ΑΔ 37 (1982), 396.

γεωγραφικές ζώνες και επεκτάθηκαν σημαντικά. Η τυποποίηση των κιβωτίο-σχημων τάφων, η επαναλαμβανόμενη χρήση συγκεκριμένων τύπων κτερισμάτων, καθώς και η ομοιομορφία των ταφικών μνημείων υποδηλώνουν την ύπαρξη σταθερών τελετουργικών πρακτικών και κοινών θρησκευτικών αντιλήψεων για τη μετά θάνατον ζωή.

Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο παρατηρείται μια έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση, η οποία αντικατοπτρίζεται στις ταφικές πρακτικές. Η εισαγωγή νέων τύπων ταφικών μνημείων, όπως οι καμαροσκεπείς και θαλαμωτοί τάφοι, καθώς και η διάδοση της χρήσης επιτύμβιων βωμών, μαρτυρούν μια αυξανόμενη τάση προβολής κοινωνικού κύρους μέσω των ταφών. Παράλληλα, η συνύπαρξη ρωμαϊκών και τοπικών στοιχείων στο ταφικό τελετουργικό υποδηλώνει την ενσωμάτωση των Ρωμαίων στο τοπικό κοινωνικό και θρησκευτικό περιβάλλον.

Η γεωγραφική θέση της Κω, ως κόμβου εμπορίου και πολιτιστικών επαφών, αποτυπώνεται στις ταφικές πρακτικές. Οι επιρροές από τη Ρόδο, τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο είναι εμφανείς ήδη από τους Κλασικούς χρόνους, αλλά γίνονται πιο έκδηλες στην Ελληνιστική περίοδο, όταν αντικείμενα και τελετουργίες που σχετίζονται με την Ίσιδα, τον Όσιρι και άλλες θεότητες αρχίζουν να ενσωματώνονται στο ταφικό σύνολο. Ωστόσο, παρά την ένταξη της Κω στην πτολεμαϊκή επικράτεια, δεν φαίνεται να υιοθετούνται σε μεγάλο βαθμό αιγυπτιακές ταφικές πρακτικές, γεγονός που ενδέχεται να οφείλεται στη διατήρηση ισχυρών τοπικών παραδόσεων.

Η ελλιπής δημοσίευση πολλών ταφικών ευρημάτων και η αποσπασματική καταγραφή των αρχαιολογικών δεδομένων αποτελούν σημαντικό εμπόδιο στην πλήρη κατανόηση του ταφικού τοπίου της Κω. Η συστηματική μελέτη των ανασκαφών, η χρήση διεπιστημονικών προσεγγίσεων και η εφαρμογή τεχνολογικών μεθόδων (π.χ. GIS, γεωφυσικές διασκοπήσεις, ανάλυση DNA) μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην καλύτερη κατανόηση των κοινωνικών, θρησκευτικών και πολιτικών παραμέτρων που διαμόρφωσαν ή επηρέασαν τις ταφικές πρακτικές της Κω στην αρχαιότητα. Το ταφικό τοπίο του νησιού αποτελεί έναν μικρόκοσμο των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων και των κοινωνικών μεταβολών που έλαβαν χώρα στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Οι ταφικές πρακτικές στην Κω εξελίχθηκαν μέσα από την αλληλεπίδραση τοπικών και εξωτερικών επιρροών, διαμορφώνοντας μια μοναδική ταυτότητα που αντανακλά τόσο τη διατήρηση παραδόσεων όσο και την προσαρμογή στις νέες πολιτισμικές συνθήκες. Η μελλοντική έρευνα μπορεί να ρίξει φως σε άγνωστες πτυχές αυτής της μακράιωνης ταφικής παράδοσης, ενισχύοντας την κατανόηση του θανάτου και της μνήμης στην αρχαιότητα.

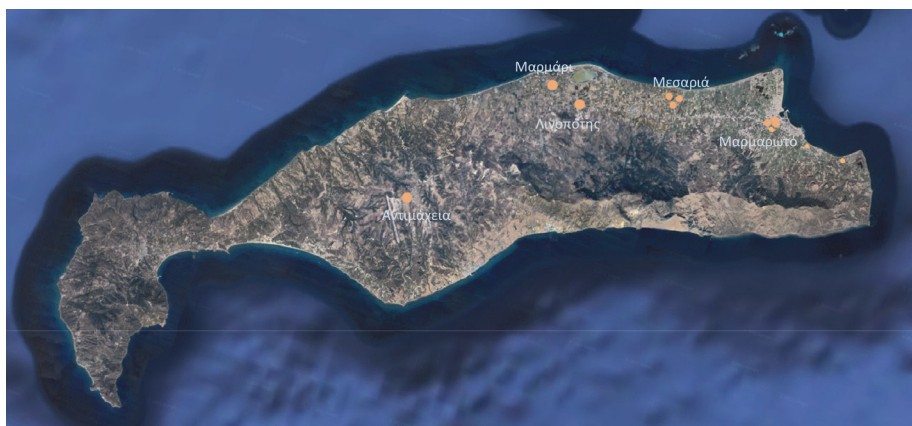

Χάρτης 1 : Διασπορά οικισμών και ταφικών χώρων της Προϊστορικής περιόδου (υπόβαθρο χάρτη Google Earth)

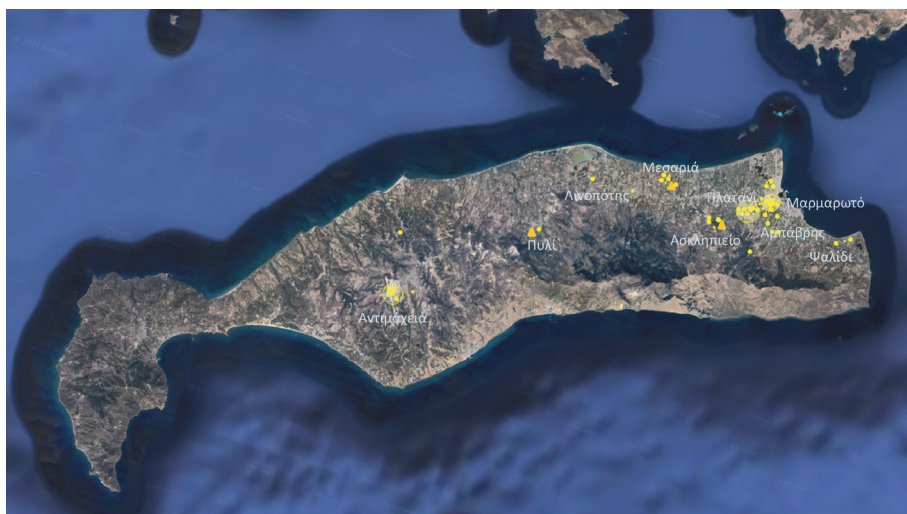
● Οικισμοί Τελικής Νεολιθικής και ΠΕΧ ● Ταφικοί χώροι ΠΕΧ ● Ταφικοί χώροι ΥΕΧ

Χάρτης 2 : Διασπορά ταφικών χώρων της Γεωμετρικής περιόδου (υπόβαθρο χάρτη Google Earth)

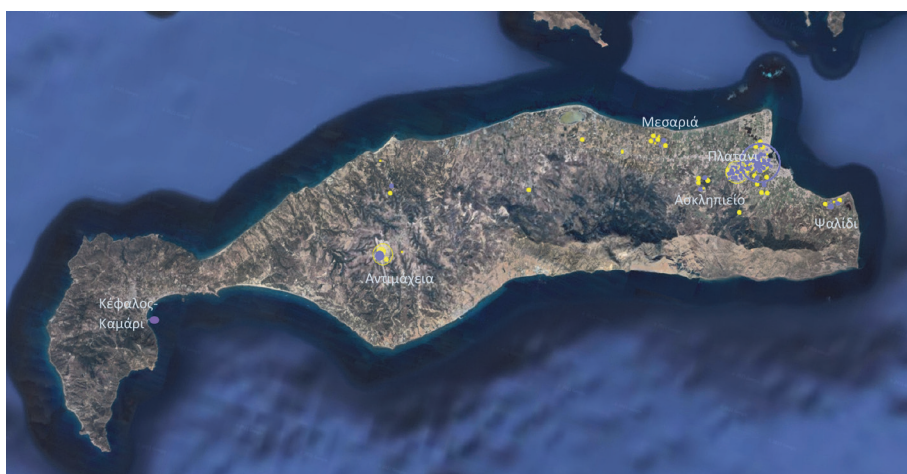

Χάρτης 3 : Διασπορά ταφικών χώρων της Αρχαϊκής και Κλασικής περιόδου (υπόβαθρο χάρτη Google Earth)

Χάρτης 4 : Διασπορά ταφικών χώρων της Ελληνιστικής περιόδου
(υπόβαθρο χάρτη Google Earth)

Με ▲ τα ταφικά μνημεία: Χαρμύλου, Αγ. Ιωάννη Χωστού, ΝΑ Ασκληπείου

Χάρτης 5 : Διασπορά ταφικών χώρων της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου
(υπόβαθρο χάρτη Google Earth)

ΤΑΦΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΚΩ

(Γεωμετρική περίοδος – Γ, Αρχαϊκή περίοδος – Α, Κλασική περίοδος – Κ, Ελληνιστική περίοδος – Ε, Ρωμαϊκή περίοδος – Ρ)

Αμανιού	Morricone 1982	κατάλοιπα τάφων / Γ περιόδου
Αμπάβρης	ΑΔ 31 (1976), 388	κιβωτιόσχημοι κεραμοσκεπείς / Ε
Αμπάβρης	ΑΔ 46 (1991), 490	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, απλοί λάκκοι, κεραμοσκεπείς / Ε
Αμπάβρης	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 310	κιβωτιόσχημος / Ε
Αμπάβρης (οικ. Κ. Κουλιά)	ΑΔ 39 (1984), 335	επιτύμβιες στήλες, καμαροσκεπείς τάφοι / Ε + Ρ
Αντιμάχεια	Georgiadis 2003, 41	ΥΕ ΙΙΒ/Γ τάφος;
Αντιμάχεια (Αεροδρόμιο)	ΑΔ 27 (1972), 683-685	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, λακκοειδείς, θαλαμωτοί, πήλινη τεφροδόχος υδρία / Κ + Ε + Ρ
Αντιμάχεια (Αεροδρόμιο)	ΑΔ 44 (1989), 507-508	λακκοειδείς και υτόγεια λαξευτοί θαλαμωτοί, περίβολος / Κ + Ε
Αντιμάχεια (Κατσαμπά)	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 314	πώρινοι κιβωτιόσχημοι και λίθινη σαρκοφάγος / Ε
Αντιμάχεια (λόφος Τάβλα)	Μαρκέτου 2004, 19 σημ. 18 Χριστοπούλου 2017, 136 σημ. 9	ταφικός πίθος ΠΕΧ ΙΙ
Αντιμάχεια (Στενή)	ΑΔ 26 (1971), 545-549	πώρινοι και πλίνθινοι κιβωτιόσχημοι, και κτιστός θαλαμωτός / Ρ
Αντιμάχεια (Στενή)	ΑΔ 61 (2006), 1306-1307	τάφοι και επιτύμβιες στήλες / Ε
Αντιμάχεια (Στενή, προς Μαστιχάρι)	ΑΔ 61 (2006), 1339	ταφικός χώρος / Κ + Ε + Ρ
Παπλί	Morricone 1975, 271. Georgiadis 2003, 40	τάφος ΥΕ ΙΙΙΓ;
Ζηπάρι	ΑΔ 68 (2013), 831-839	κιβωτιόσχημος τάφος και αγγείο εγγυτρισμού; / Ε
Κακό Πρινάρι, ρέμα Πλατύς Ποταμός	ΑΔ 45 (1990), 503	τάφοι και ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη / Ε

Καρδάμαινα (Ελαιώνας)	ΑΔ 50 (1995), 807. Σκέρλου 2001	πρωτογενείς καύσεις / Γ
Καρδάμαινα (Ελαιώνας)	Georgiadis 2003, 41. Hope-Simpson – Lazenby 1962, 171	τάφοι; χρονολόγηση;
Καστέλλες	ΑΔ 34 (1979), 458-459	κιβωτιόσχημοι τάφοι / Ε
Καστέλλες	ΑΔ 34 (1979), 459. Παπάζογλου 1981. Georgiadis 2003, 40	θαλαμοειδής τάφος ΥΕ ΙΙΒ
Καστέλο Ψαλιδίου	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 312	πλήληνη σαρκοφάγος / Α ή Κ
Κέφαλος, περιοχή Καμάρι	Λυμπεράκη 2001	επιτύμβια στήλη
Λαγκάδα, Ελαιώνας	Morricone 1950, 323-324. Hope-Simpson – Lazenby 1970, 55. Vitale 2011. 2016. 2017. Vitale κ.ά. 2016. Georgiadis 2003, 40	ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΙΑ1 – ΥΕ ΙΙΙΓ
Λινοπότης, Πυλί	ΑΔ 68 (2013), 831 κ.ε., 834-835	κιβωτιόσχημος παιδικός τάφος και κιβωτιόσχημος με πλήληνη σαρκοφάγο / Γ + Κ
Λινοπότης, Πυλί	ΑΔ 60 (2005), 1161-1162	εγχυτρίσμοι σε πίθους, παιδικές ταφές σε πλήληνους λουτήρες, κεραμοσκεπής τάφος / Κ
Λινοπότης-Πυλί (περιοχή Αγίας Παρασκευής)	Hope-Simpson – Lazenby 1970, 60. Georgiadis 2003, 41	θαλαμοειδής τάφος, ΥΕ ΙΙΙΑ2 – ΥΕ ΙΙΙΒ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 37 (1982), 396. Παπαχριστοδούλου και Κάντζια, 1980	τάφοι / Ε + Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 38 (1983), 397	πλήληνες σαρκοφάγοι, εγχυτρίσμοι, κεραμοσκεπείς, λακκοειδείς, κτιστοί κιβωτιόσχημοι / Α + Κ

Μαρμαρωτό	ΑΔ 39 (1984), 335	τάφοι (κυρίως εγχυτρισμοί) / Α
Μαρμαρωτό	ΑΔ 42 (1987), 647-648	κιβωτιόσχημοι τάφοι / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 42 (1987), 648-649	ταφικό οικοδόμημα, κιβωτιόσχημοι τάφοι, καύση, επιτύμβιες στήλες / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 42 (1987), 650	πήλινες σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί, κιβωτιόσχημοι, καύσεις, ταφικός περίβολος / Α + Κ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 45 (1990), 502	κιβωτιόσχημοι και υπόγειο ταφικό μνημείο / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 47 (1992), 657	κεραμοσκεπείς καλυβίτες και πώρινος κιβωτιόσχημος / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 47 (1992), 658	κεραμοσκεπείς κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς καλυβίτες / Ε + Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 48 (1993), 551-552	λίθινη και πήλινες σαρκοφάγοι, καλυβίτες και πώρινοι κιβωτιόσχημοι, πυρολιθικοί κιβωτιόσχημοι και ταφικό μνημείο / Α + Κ + Ε + Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 49 (1994), 790-791	κεραμοσκεπείς καλυβίτες και κιβωτιόσχημοι, εγχυτρισμοί, πήλινες σαρκοφάγοι, ταφικό μνημείο / Κ + Ε + Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 49 (1994), 791-792	κεραμοσκεπείς καλυβίτες, εγχυτρισμός, πώρινος κιβωτιόσχημος / Ε
Μαρμαρωτό	ΑΔ 50 (1995), 804-805	ταφικό οικοδόμημα, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, θαλαμωτοί, επιτύμβιες στήλες / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 50 (1995), 805-806	πήλινη σαρκοφάγος, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, απλοί κεραμοσκεπείς και πώρινοι κιβωτιόσχημοι, εγχυτρισμοί, καύσεις, μαρμάρινη σαρκοφάγος, πήλινες σαρκοφάγοι και «ελεύθερες ταφές», ταφικά μνημεία, επιτύμβιες στήλες / Α + Κ + Ε + Ρ + ΥΡ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 50 (1995), 806	κεραμοσκεπείς, απλοί λάκκοι, εγχυτρισμοί / ΥΡ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 52 (1997), 1113	πρωτογενείς καύσεις, κιβωτιόσχημος, κεραμοσκεπείς / Γ + Ε + Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 52 (1997), 1113-1114	εγχυτρισμοί, κεραμοσκεπείς και κιβωτιόσχημοι, κτιστό ταφικό μνημείο / Α + Κ + Ε + Ρ + ΥΡ

Μαρμαρωτό	ΑΔ 54 (1999), 952-953	ταφικός περίβολος / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 55 (2000), 1158	κιβωτίοσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, κεραμοσκεπείς λάκκοι, απλοί λακκοειδείς, τεφροδόχος οινόχοη, ταφικά μνημεία / E + P
Μαρμαρωτό	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 306	κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λακκοειδείς και κιβωτίοσχημοι, και σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί, πίθιοι / A + K + E + P
Μαρμαρωτό	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 306-307	καμαροσκεπές ταφικό μνημείο και κιβωτίοσχημος / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 307-308	ταφικά μνημεία / Ρ + ΥΡ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 61 (2006), 1306	πλήλινες σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί, κεραμοσκεπείς καλυβίτες / A + K + E
Μαρμαρωτό	ΑΔ 62 (2007), 1366-1367	καύσεις, κτιστός κιβωτίοσχημος, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, πλήλινες σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί και λακκοειδείς / A + K + E
Μαρμαρωτό	ΑΔ 63 (2008), 1311	πώρινος κιβωτίοσχημος / E ή Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 64 (2009), 989-991	εγχυτρισμοί, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λακκοειδείς, λίθινη σαρκοφάγος / E + P
Μαρμαρωτό	ΑΔ 65 (2010), 1752-1753	εγχυτρισμοί / Ρ
Μαρμαρωτό	ΑΔ 34 (1979), 457-458	πώρινοι κιβωτίοσχημοι / E
Μαρμαρωτό	ΑΔ 36 (1981), 409	κιβωτίοσχημοι / E
Μαρμαρωτό	ΑΔ 38 (1983), 397-398	κιβωτίοσχημοι, κεραμοσκεπείς λάκκοι. επιτύμβιες στήλες, κτιστοί, καμαροσκεπείς / E + P
Μαρμαρωτό (Μαρμαρωτό-Πλατάνι, οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 49 (1994), 792-793	πώρινοι κιβωτίοσχημοι, ταφικά μνημεία, μαρμάρινη σαρκοφάγος / Ρ
Μαρμαρωτό (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 55 (2000), 1158-1159	πώρινοι κιβωτίοσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λίθινες σαρκοφάγοι, περίβολος / E + P

Μαρμαρωτό (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 55 (2000), 1159-1160	κιβωτίοσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς λάκκοι, οστεοθήκες, επιτύμβιες στήλες, ταφικό μνημείο / E + P
Μαρμαρωτό (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 308-309	πώρινοι κιβωτίοσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λίθινη σαρκοφάγος, εγχυτρισμός, ταφικά μνημεία / E + P
Μαρμαρωτό (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 309-310	σαρκοφάγοι, πώρινοι κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς, μολυβδίνη τεφροδόχος κάλπη / E + P
Μαρμαρωτό (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 66 (2011), 1031-1032	πώρινος κιβωτιόσχημος, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, λακκοειδής / E
Μαρμαρωτό (οικ. Μωρέ)	ΑΔ 31 (1976), 386	τάφοι / E
Μεσαριά	ΑΔ 34 (1979), 458. Georgiadis 2003, 41	θαλαμοειδής τάφος ΥΕ ΙΙΒ – ΥΕ ΙΙΙΓ ή ΥΕ ΙΙΑ2 – ΥΕ ΙΙΒ
Μεσαριά	Hope-Simpson – Lazenby 1970, 58 αρ. 6, Μαρκέτου 2004, 18 σημ. 10 Χριστοπούλου 2017, 136 σημ. 8	ταφικός πίθος ΠΕΧ ΙΙ
Μεσαριά	ΑΔ 63 (2008), 1311-1312. Χριστοπούλου 2017	εγχυτρισμοί σε πίθους, λακκοειδής, ΠΕΧ ΙΙ
Μεσαριά	ΑΔ 34 (1979), 457	ταφικό μνημείο / P
Μεσαριά	ΑΔ 49 (1994), 793	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, σαρκοφάγοι, εγχυτρισμοί / E
Μεσαριά	ΑΔ 51 (1996), 690-692	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς, λίθινη σαρκοφάγος / E + P
Μεσαριά	ΑΔ 65 (2010), 1753	τάφοι / A + K
Μεσαριά	ΑΔ 66 (2011), 1035-1037	κιβωτιόσχημοι και οστεοθήκη / E
Μεσαριά	ΑΔ 45 (1990), 503	πώρινος κιβωτιόσχημος / E
Μεσαριά	ΑΔ 42 (1987), 650	κεραμοσκεπείς κιβωτιόσχημοι / E

Μεσαριά	ΑΔ 61 (2006), 1307	εγγυητριsmός σε πίθο / Α;
Μεσαριά «Γεωργαράς»	ΑΔ 51 (1996), 691-692. Georgiadis 2003, 40	θολωτός τάφος ΥΕ ΠΙΑ2, ΥΕ ΠΙΓ
Παναγία Συντριανή	ΑΔ 39 (1984), 335	πώρινοι κιβωτιόσχημοι / Ε
Παραδείσι	ΑΔ 42 (1987), 651	πήλινες σαρκοφάγοι και κιβωτιόσχημοι / Α + Κ
περιοχή Ασκληπιείου	ΑΔ 60 (2005), 1161	τάφοι και καύση πρώιμων ιστορικών χρόνων;
περιοχή Ασκληπιείου	Morricone 1975, 253. Georgiadis 2003, 40	κατάλοιπα κατεστραμμένου τάφου ΥΕ ΠΙΑ2
περιοχή Ασκληπιείου (θέση Ασκούτης)	Μαρκέτου 2004, 18 σημ. 9, 20, 22-32. Vitale 2013. Χριστοπούλου 2017, 135 σημ. 6. Vitale 2019	ταφικοί πίθοι, κυκλικός κτιστός τάφος, εγγυητριsmός ΠΙΕΧ ΙΙ
περιοχή Ασκληπιείου (Άγιος Βασίλειος, Δ. του Ασκληπιείου)	ΑΔ 65 (2010), 1754-1755	κεραμοσκεπής καλυβίτης / Ε
περιοχή Ασκληπιείου (ΒΑ. του Ασκληπιείου)	ΑΔ 44 (1989), 507	καμαροσκεπές ταφικό μνημείο / Ρ
περιοχή Ασκληπιείου (Ιπποκράτειο Ίδρυμα)	Hope-Simpson – Lazenby 1970, 58. Μαρκέτου 2004, 18 σημ. 10. Χριστοπούλου 2017, 136 σημ. 7	ταφικοί πίθοι ΠΙΕΧ ΙΙ
περιοχή Ασκληπιείου (ποταμός Ζίουλας, Δ.)	ΑΔ 37 (1982), 396	λακκοειδείς, κτιστοί κιβωτιόσχημοι / Ε + Ρ
περιοχή Ασκληπιείου (ποταμός Ζίουλας, Δ.)	ΑΔ 42 (1987), 650	κιβωτιόσχημοι / Ε

περιοχή Ασκληπιείου (Τσιλιμπίρι, ΝΔ.)	ΑΔ 51 (1996), 690	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, πώρινη σαρκοφάγος, κεραμοσκεπής καλυβίτης, επιτύμβια στήλη / Ε
περιοχή Βουρίνας	ΑΔ 42 (1987), 651	κιβωτιόσχημοι / Ε
περιοχή Κρητικά-Πλατάνι (Β. πλατείας Πλατανίου)	ΑΔ 42 (1987), 650	πώρινος κιβωτιόσχημος / Ε ή Ρ
περιοχή Κρητικά-Πλατάνι (Β. πλατείας Πλατανίου)	ΑΔ 51 (1996), 690	ταφικό οικοδόμημα, πώρινος κιβωτιόσχημος / Ρ
περίχωρα Πόλης Κω	ΑΔ 60 (2005), 1160	κεραμοσκεπείς καλυβίτες, πώρινοι κιβωτιόσχημοι / Ε
Πλατάνι	ΑΔ 42 (1987), 650	κεραμοσκεπείς κιβωτιόσχημοι, ταφικά μνημεία, πώρινος κιβωτιόσχημος / Ρ
Πλατάνι	ΑΔ 45 (1990), 503	κιβωτιόσχημος / Ρ
Πλατάνι	ΑΔ 45 (1990), 503-504	πώρινοι κιβωτιόσχημοι / Ρ
Πλατάνι	ΑΔ 64 (2009), 991	κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, πήλινη σαρκοφάγος, οστεοθήκη, επιτύμβιες στήλες / Ε + Ρ
Πλατάνι (οδός Ασκληπιού και πλατεία)	ΑΔ 54 (1999), 953	κεραμοσκεπείς καλυβίτες, κεραμοσκεπείς λάκκοι, πώρινοι κιβωτιόσχημοι, επιτύμβια στήλη / Ε + Ρ
Πλατάνι (οδός Ασκληπιού και πλατεία)	ΑΔ 55 (2000), 1160-1161	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, λακκοειδείς, οστεοθήκη, εγχυτρισμός / Ε
Πλατάνι (οδός Ασκληπιού και πλατεία)	ΑΔ 60 (2005), 1160	κεραμοσκεπείς και εγχυτρισμός / Ρ
Πλατάνι (οδός Ασκληπιού και πλατεία)	ΑΔ 64 (2009), 991	οστεοθήκη, κιβωτιόσχημοι, καλυβίτες, πήλινη σαρκοφάγος, επιτύμβιες στήλες / Ε + Ρ
Πλατάνι (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 310	κιβωτιόσχημοι / Ε

Πλατάνι (οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 52 (1997), 1114	κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, κεραμοσκεπείς λάκκοι, λακκοειδείς / E + P
Πλατάνι (οικ. Παπαχρή- στου, οδός προς Πλατάνι- Ασκληπιείο)	ΑΔ 46 (1991), 490-492	ταφικό μνημείο και επιτύμβιες στήλες / P
Πλατάνι (πλατεία και οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 60 (2005), 1157-1159	κιβωτιόσχημος / E
Πλατάνι (πλατεία και οδός Ασκληπιού)	ΑΔ 52 (1997), 1114-1115	κιβωτιόσχημοι / E + P
Πλατάνι (πλατεία)	ΑΔ 36 (1981), 409	κιβωτιόσχημοι / E
Πλατάνι (πλησίον ελληνι- στικού νεκροταφείου)	ΑΔ 46 (1991), 492	πώρινοι κιβωτιόσχημοι / P
πόλη Κω (Α. τομέας)	ΑΔ 56-59 (2001-2004), 305	ταφικό μνημείο / P
πόλη Κω (ΒΔ., οδός Κανάρη και Αλικαρνασσού)	ΑΔ 48 (1993), 551	ταφικό μνημείο / P
πόλη Κω (Δ. αρχαίου τείχους)	ΑΔ 51 (1996), 689	κεραμοσκεπής καλυβίτης / P
πόλη Κω (Δ. της πόλης, θέση Γκαράχτερ)	ΑΔ 36 (1981), 409	κιβωτιόσχημοι / E + P
πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 49 (1994), 793	λίθινη σαρκοφάγος / E
πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 52 (1997), 1112-1113	κεραμοσκεπείς καλυβίτες, κεραμοσκεπείς λάκκοι, λακκοειδείς / P
πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 52 (1997), 1113	εγχυτρισμός, λακκοειδής / E

πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 54 (1999), 951-952	ταφικό οικοδόμημα, κεραμοσκεπείς καλυβίτες / Ρ
πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 64 (2009), 987-988	κεραμοσκεπής καλυβίτης / Ρ
πόλη Κω (Δ. τομέας)	ΑΔ 60 (2005), 1151-1152	ταφικά μνημεία / Ρ
πόλη Κω (δυτικός τομέας)	ΑΔ 52 (1997), 1111	θολωτός τάφος
πόλη Κω (κεντρικός τομέας)	ΑΔ 68 (2013), 830	κιβωτιόσχημος / Γ
πόλη Κω (ΝΔ. τομέας)	Kantzia 1988. Μποσνάκης 2001, 223 κ.ε.	πρωτογενείς καύσεις / Γ
πόλη Κω, Γιαπυλί (θέση Ραχίδα)	ΑΔ 66 (2011), 1037	κιβωτιόσχημος / Ε
Πυλί (Αγία Κλαυδία)	ΑΔ 50 (1995), 806	κιβωτιόσχημοι και επιτύμβιες στήλες / Ε
Σεράγια (ανώτερο επίπεδο λόφου)	ΑΔ 38 (1983), 396	τάφος / Γ
Σεράγια (Β. πλευρά λόφου Χαλβαζιά, πλησίον Αγίου Παντελεήμονα)	ΑΔ 42 (1987), 621, 624, 625	εγχυτρισμοί, λακκοειδής, κιβωτιόσχημος / Γ
Σεράγια (Β. πλευρά λόφου)	ΑΔ 45 (1990), 493-495, 495-496. Μποσνάκης 2001, 240 κ. ε.	καύσεις, κιβωτιόσχημοι, λακκοειδής, εγχυτρισμός σε πίδα / Γ
Σεράγια (Β. πλευρά λόφου)	ΑΔ 55 (2000), 1153-1154	πρωτογενείς καύσεις, κιβωτιόσχημος, εγχυτρισμός / Γ
Σεράγια (Β. πλευρά λόφου)	ΑΔ 39 (1984), 329-331	εγχυτρισμός και καύση / Γ

Σεράγια (ευρύτερη περιοχή)	Morricone 1975, 1982	τάφοι;
Σεράγια (ζώνη Pizzoli)	AΔ 35 (1980), 552-553	κιβωτιόσχημος / Γ
Σεράγια (Χαλβαζιά)	AΔ 46 (1991), 487	εγχυτρισμοί, λακκοειδής, κιβωτιόσχημος / Γ
Σεράγια (Χαλβαζιά)	AΔ 47 (1992), 649	τάφοι / Γ
Τγκάκι (περιοχή Φούσκωμα-Παχιά Οργιά)	AΔ 68 (2013), 835-836	ταφικός πίκθος ΠΕΧ II
Ψαλίδι	Χριστοπούλου κ.ά. 2018. Dimakis και Christopoulou 2020	πώρινοι κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς καλυβίτες, πήλινες σαρκοφάγοι, λακκοειδείς, εγχυτρισμός, ταφικό μνημείο / E + P

Βιβλιογραφικές αναφορές

ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ, Α., ΠΑΤΕΙΑΔΑ, Β., & ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Μ. 2000. Ταφικά σύνολα από τις νεκροπόλεις της αρχαίας Ρόδου. Στο: *Α΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Ρόδος, 63–116.

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, Ν. 2001. Χρυσά κτερίσματα από τις νεκροπόλεις της Κω. Στο: Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ, Α. Α. ΛΑΙΜΟΥ, & Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ (επιμ.), *Ιστορία – Τέχνη – Αρχαιολογία της Κω: Α΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Κως, 2-4 Μαΐου 1997*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, 471–72.

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, Ν. & ΣΚΕΡΛΟΥ, Ε. 2004. Ελληνιστική κεραμική από τα ταφικά σύνολα της Κω. Στο: *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Αθήνα, 311–26.

ΚΑΝΤΖΙΑ, Χ. 1994. Ένα κεραμικό εργαστήριο αμφορέων του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ. στην Κω. Στο: *Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*. Αθήνα, 323–54.

ΛΥΜΠΕΡÁΚΗ, Ε. 2001. Επιτύμβια ανάγλυφη ενεπίγραφη στήλη από την Κέφαλο της Κω. Στο: Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ, Α. Α. ΛΑΙΜΟΥ & Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ (επιμ.), *Ιστορία – Τέχνη – Αρχαιολογία της Κω: Α΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Κως, 2-4 Μαΐου 1997*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, 145–51.

ΜΑΡΚΕΤΟΥ, Τ. 2004. Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Κω. Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Χάρης Χαίρε: Μελέτες στη Μνήμη της Χάρης Κάντζια*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ.Α. / Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών, 17–46.

ΜΕΛÁΣ, Μ. 2001. Καύσεις νεκρών – Προς μια Αρχαιολογία του φόβου. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (επιμ.), *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης & ΚΒ΄ ΕΠΚΑ, 15–29.

ΜΠΟΣΝÁΚΗΣ, Δ. 1998. Οι αιγυπτιακές θεότητες στη Ρόδο και στην Κω από τους ελλη-

- νιστικούς χρόνους μέχρι και τη ρωμαιοκρατία. ΑΔ 49-50 (1994-1995), *Μέρος Α' - Μελέτες*: 43-74.
- _____, 2001. Καύσεις νεκρών από την πόλη της Κω. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (επιμ.), *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου - 2 Μαΐου 1999*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης & ΚΒ' ΕΠΚΑ, 232-57.
- _____, 2003. Ανέκδοτες επιγραφές από την Κω. *ΗΟΡΟΣ* 14-16: 269-76.
- _____, 2004. Δύο επιτύμβια επιγράμματα από την Κω. Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Χάρις Χαίρε: Μελέτες στη Μνήμη της Χάρης Κάντζια*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ.Α./Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών, 151-59.
- _____, 2008. *Ανέκδοτες επιγραφές της Κω. Επιτύμβια μνημεία και Όροι*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού/Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών.
- _____, 2009. *Lumen in tenebris - Φως μέσα στο σκοτάδι. Μια προσέγγιση του Έρωτα από την επικράτεια του Θανάτου*. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ και Γ. ΤΑΣΣΟΥΛΑΣ (επιμ.), *Έρωτ. Από τη Θεογονία του Ησιόδου στην Ύστερη Αρχαιότητα*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 35-39, λ. αρ. 113 (Έρωτ και Ψυχή), 124 (Αττίς).
- _____, 2013. Επιτύμβιες στήλες από ένα «εξοχικό νεκροταφείο» της Κω. Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Όλβιος Άνερ. Μελέτες στη μνήμη του Γρηγόρη Κωνσταντινόπουλου*. Ρόδος, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών/Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 247-63.
- _____, 2014. Συμβολή στη μελέτη της ύστερης ελληνιστικής κοροπλαστικής της Κω: ταφική τελετουργία και εικονογραφία (η τοπική παραλλαγή της γυνής καθιστής γυναικείας μορφής με περιστέρι). Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαϊακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ.Α. / Επιτροπή Στερέωσης-Αναστήλωσης Μνημείων Ακρόπολης Λίνδου / Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Τόμ. 1, 149-76.
- ΜΠΟΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ, Γ. 2020. Φοινικικές ενδείξεις στην Κω των Γεωμετρικών και Αρχαϊκών χρόνων. Στο: Κ. ΚΟΠΑΝΙΔΗΣ & Γ. ΔΟΥΛΦΗΣ (επιμ.), *Τέχνης έμπειρία. Τιμητικός Τόμος για την Καθηγήτρια Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα, 661-74.
- ΝΤΟΥΜΑΣ, Χ. Γ. 2001. Η Κως και η συμβολή της στην Πρώιμη εποχή του Αιγαίου. Στο: Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ, Α. Α. ΛΑΙΜΟΥ, & Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ (επιμ.), *Ιστορία - Τέχνη - Αρχαιολογία της Κω: Α' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Κως, 2-4 Μαΐου 1997*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, 21-24.
- ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Λ. 1981. Μυκηναϊκός θαλαμωτός τάφος στο Καστέλλο της Κω. *ΑΑΑ* 14: 62-75.
- ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ι. & ΚΑΝΤΖΙΑ, Χ. 1980. Νέα ευρήματα σχετικά με την τοπογραφία της αρχαίας Κω. *ΑΑΑ* 13: 102-5.
- ΣΚΕΡΛΟΥ, Ε. 2001. Καύσεις νεκρών από την Καρδάμαινα της Κω. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (επιμ.), *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Ρόδος, 29 Απριλίου - 2 Μαΐου 1999*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης & ΚΒ' ΕΠΚΑ, 259-84.
- _____, 2004. Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη με εγχάρκτη παράσταση οπλίτη. Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Χάρις Χαίρε: Μελέτες στη Μνήμη της Χάρης Κάντζια*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ.Α. / Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών, 47-61.
- ΤΣΟΥΛΗ, Χ. 2004. Η τυπολογία των επιτύμβιων αναγλύφων της Κω. Στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Χάρις Χαίρε: Μελέτες στη Μνήμη της Χάρης Κάντζια*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ.Α. / Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών, 135-50.

- _____, 2013. Ταφικά και επιτάφια μνημεία της Κω. Συμβολή στη μελέτη της τυπολογίας και της εικονογραφίας των επιτάφια μνημείων των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Αδμ. Διδ. Διατριβή, ΕΚΠΑ (<http://hdl.handle.net/10442/hedi/33274>).
- _____, 2020. Ο τύπος του επιτάφιου πεσσόσχημου βωμού στην Κω: συμβολή στη μελέτη του επιτάφιου βωμού. Στο: Κ. ΚΟΠΑΝΙΔΗΣ & Γ. ΔΟΥΛΦΗΣ (επιμ.), *Τέχνης έμπειρία. Νέα Αρχαιολογικά Ευρήματα και Πορίσματα. Τιμητικός τόμος για την Καθηγήτρια Γεωργία Κοκκορού-Αλευρά*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, 703–23.
- ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Β. 2017. Νεκροταφείο της Πρωτοχαλκής ΙΙ περιόδου στη Μεσαρία της νήσου Κω. Στο: *Το Αρχαιολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος 27 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2013, Πρακτικά*. Μυτιλήνη: ΥΠ.ΠΟ.Α./ Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου / Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, 135–50.
- ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Β., ΔΗΜΑΚΗΣ, Ν. & ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. 2018. Ένας Μνημειακός Τάφος των Αυτοκρατορικών Χρόνων στο Ψαλίδι της Πόλης Κω: αρχιτεκτονική μορφή, χρήση και έθιμα ταφής. Στο: V. DI NAPOLI, F. CAMIA, V. EVANGELIDIS, D. GRIGOROPoulos, D. ROGERS, & S. VLIZOS (επιμ.), *What's New in Roman Greece? Recent Work on the Greek Mainland and the Islands in the Roman Period*. Μελετήματα 80. Αθήνα: Ε.Ι.Ε., 537–53.
- BOSNAKIS, D. 2014. Asklepion and Physicians. A preferential tool of Koan diplomacy. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ & Γ. ΤΑΣΣΟΥΛΑΣ (επιμ.), *Hygeia: Health, Illness, Treatment from Homer to Galen*. Αθήνα: Museum of Cycladic Art – Hellenic Ministry of Culture and Sports, 60–75.
- CAMPANELLI, S. 2017. Family cult foundations in the Hellenistic Age. Family and sacred space in a private religious context. Στο: M. HILGERT (επιμ.), *Understanding Material Text Cultures*. Βοστώνη: De Gruyter, 131–202.
- DIMAKIS, N. 2015. Ancient Greek Deathscapes. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 3: 27–41.
- DIMAKIS, N. & CHRISTOPOULOU, V. 2020. Burial monumentality and funerary associations in Roman Kos. Στο: N. DIMAKIS & M. DIJKSTRA (επιμ.), *Mortuary Variability and Social Diversity in Ancient Greece. Studies on Ancient Greek Death and Burial*. Οξφόρδη: Archaeopress, 162–75.
- GEORGIADIS, M. 2003. *The South-Eastern Aegean in the Mycenaean Period. Islands, Landscape, Death and Ancestors*. BAR International Series 1196. Οξφόρδη: Archaeopress.
- HERZOG, R. 1899. *Koische Forschungen und Funde*. Λειψία: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung.
- HÖGHAMMAR, K. 2021. The moving movers. Foreigners buried on Kos in the Hellenistic period. Στο: B. POULSEN, P. PEDERSEN, & J. LUND (επιμ.), *Karia and the Dodekanese. Cultural Interrelations in the Southeast Aegean*, Τόμ. ΙΙ: *Early Hellenistic to Early Byzantine*. Ηνωμένο Βασίλειο: Oxbow books, 89–108.
- HOPE-SIMPSON, R. & LAZENBY, J. F. 1962. Notes from the Dodecanese. *BSA* 57: 154–75.
- _____, 1970. Notes from the Dodecanese II. *BSA* 65: 47–77.
- KANTZIA, Ch. 1988. Recent archaeological finds from Kos. New indication for the site of Kos-Meropis. Στο: S. DIETZ & I. PAPACHRISTODOULOU (επιμ.), *Archaeology in the Dodecanese*. Κοπεγχάγη: National Museum of Denmark, 175–83.

- MCNAMEE, C. & VITALE, S. 2020. Langada revisited: construction practices, space, and socio-cultural identity in the Koan burial arena during the Mycenaean Palatial and Postpalatial periods. Στο: J. M. A. MURPHY (επιμ.), *Death in Late Bronze Age Greece*. Οξφόρδη: Oxford University Press, 214–47.
- MOORE, J. 2010. When not just any wine will do...? The proliferation of Coan-type wine and amphoras in the Greco-Roman world. *Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 28: 89–122.
- MORRICONE, L. 1950. Scavi e ricerche a Coa (1935–1943). Relazione preliminare (III). *Bollettino d'Arte* XXXV, serie IV, n. III: 316–31.
- _____, 1965–1966. Eleona e Langada: Sepolcreti della tarda Età del Bronzo a Coa. *ASAtene* XLIII–XLIV, n.s. XXVII–XXVIII: 5–312.
- _____, 1975. Scavi e scoperte nel “Seraglio” e località Minori (1935–1943). *ASAtene* L–LI, n.s. XXXIV–XXXV (1972–1973): 139–396.
- _____, 1982. Sepulture della prima Età del Ferro a Coa. *ASAtene* LVI, n.s. XL (1978): 9–428.
- PALMIERI, M. G. 2017. Age categories in the burials of the “Serraglio” necropolis in Cos. Some preliminary observations. Στο: *Το Αρχαιολογικό Έργο στα Νησιά του Αιγαίου, Ρόδος 27 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2013*. Μυτιλήνη: ΥΠ.ΠΟ.Α. / Εφορεία Αρχαιοτήτων Λέσβου / Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, 175–86.
- SCHAZMANN, P. 1934. Das Harmyleion. *JdI* 49: 110–27.
- SHERWIN-WHITE, S. M. 1978. *Ancient Cos: An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*. Γκέτιγκεν: Vandenhoeck & Ruprecht.
- TSOULI, Ch. 2009. The Koan banquet reliefs: Parallels in the Aegean region. Στο: G. DELIGIANNAKIS & Y. GALANAKIS (επιμ.), *The Aegean and its Cultures: Proceedings of the first Oxford–Athens graduate student workshop organized by the Greek Society and the University of Oxford Taylor Institution, 22–23 April 2005*. Οξφόρδη: Archaeopress, 95–108.
- VITALE, S. 2011. Serraglio, Eleona, and Langada Archaeological Project (SELAP): Report on the results of the 2009 and 2010 seasons. *ASAtene* LXXXVII: 1233–52.
- _____, 2013. The Asklepis reconsidered: a preliminary report on the chronology and burial practices of an Early Bronze Age 2 cemetery on Kos. *Aegean Archaeology* 10: 1–17.
- _____, 2016. Cultural entanglements on Kos during the Late Bronze Age: a comparative analysis of ‘Minoanisation’ and ‘Myceneanisation’ at the ‘Serraglio’, Eleona and Langada. Στο: E. GOROGIANNI, P. ΠΑΥΚ, & L. GIRELLA (επιμ.), *Beyond Thalassocracies. Understanding Processes of Minoanisation and Myceneanisation in the Aegean*. Οξφόρδη: Oxbow books, 75–93.
- _____, 2017. Oggetti d’ornamento, gioielli ed altri reperti mobile dalle necropoli micheene di Eleona e Langada a Kos. Στο: *Dromoi. Studi sul mondo antico offerti a Emanuele Greco Dagli allievi della Scuola Archeologica Italiana di Atene* (Τόμ. I). Paestum: Pandemos, 257–75.
- _____, 2019. Some Unpublished Small Finds from the Asklepis on Kos. Στο: *Αγωγή. Atti della Scuola de Specializzazione in Beni Archeologi* X–XI, 2013–2014. Πίζα: Pisa University Press, 7–23.
- VITALE, S. & HANCOCK VITALE, T. 2013. The Minoans in the southeastern Aegean? The evidence from the ‘Serraglio’ on Kos and its Significance. Στο: M. E. ALBERTI &

- S. SABATINI (επιμ.), *Exchange Networks and Local Transformations. Interactions and Local Change in Europe and the Mediterranean from the Bronze Age to the Iron Age*. Οξφόρδη: Oxbow, 44–59.
- VITALE, S., MARKETOU, T., MCNAMEE, C., BALLAN, E., BLACKWELL, N. G., ILIOPOULOS, I., MANTELLO, C., MORRISON, J. E., MOULO, K., MOUTAFI, I., PASSA, K.-S., & VIKI, E. 2016. The Serraglio, Eleona, and Langada Archaeological Project (SELAP): Report on the results of the 2011 to 2015 study seasons. *ASAtene* XCIV, s. III, 16: 225–85.
- VITALE, S. & TRECARCHI, A. 2015. The Koan tradition during the Mycenaean Age: a contextual and functional analysis of local ceramics from the “Serraglio”, Eleona and Langada. Στο: Ν. Χρ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Ç. MANER, & Κ. ΚΟΠΑΝΙΑΣ (επιμ.), *Nostoi. Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*. Κωνσταντινούπολη: Κοζ University Press, 311–35.
- WALTER-KARYDI, E. 2003. Gräber ohne Friedhof. Στο: Δ. ΔΑΜΑΣΚΟΣ (επιμ.), *ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ, Gerhard Neumann*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 123–31.

Νικόλας Δημάκης

Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
nikdimakis@arch.uoa.gr